

KUR'ÂN'I KERİM'İ YENİDEN OKUMAK

Mehmet S. Aydın*

Sayın Başkan,

Değerli katılımcılar,

Hepinize “hoş geldiniz” diyor, hepinizi saygıyla selamlıyor, “1. Uluslar arası Kur’ân’ı Yeniden Düşünme Sempozyumu”nun başarılı geçmesini ve verimli sonuçlara vesile olmasını diliyorum. Bu önemli toplantının hazırlanmasında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Değerli katılımcılar,

Kur’ân’ı *yeniden okuma*, *yeniden anlama*, Kur’ân vahyinin başlangıç günlerinden bugüne kadar sürüp-gelen ve Müslümanların nazarında bir tür “ibadet” olarak değerlendirilen hayati önemi haiz bir faaliyettir. Çok iyi bilindiği gibi, İslam’da fikir ve ameli hayat tarihi, önemli ölçüde, Kur’ân’ı anlama, Kur’ân’dan, duruma göre, özel ve genel ilkeler çıkarma ve bu ilkeleri hayata tatbik etme tarihidir. Bundan dolayıdır ki, “Tefsir İlmi” İslami Disiplinlerin başında gelmektedir. Hatta çok geniş bir çerçeve içinde bakıldığında, öteki ana disiplinler bir tür tefsir ve te’vil faaliyeti olarak değerlendirilebilmektedir. Bu demektir ki, Kur’ân’ı anlama ve yorumlama sadece bir disiplinle sınırlı değildir. Söz konusu anlama ve yorumlama, İslam Felsefesi dahil bütün temel İslami disiplinler için de önemli bir konu olagelmıştır.

Kısaca söyleyecek olursak, evrensel İslam toplumu, yani *Ümmet* “Kitaplı”, dolayısıyla, aynı zamanda, “Yorumlu” bir toplumdur. Kendisine, “tefsir”le, “te’vil”le, mana kazandırmak, şekil vermek ve istikamet çizmek durumunda olan bir toplumdur. Kur’ân’ın kendi ifadelerini kullanarak söyleyecek olursak, ümmet, “izzet sahibi” olması, “hayırlı olması”, “insanlığı hayırda yarışmaya davet etmesi” ve “İnsanlığa şahit olması” gereken evrensel bir topluluktur. Bir “orta yol” ümmetidir.

Yine hepinizin malumudur: Kur’ân, “Kitaplardan bir kitap değildir.”. Mü’minin itikadına göre o, “Kelamullah”tır. Ehliyeti olan her insan, o Kelamı, kendi gücü ve birikimi nisbetinde, anlayabilir; ama onu mü’min ve müslim olarak “okuma”nın, hele “yeniden okuma”nın çok önemli *varoluşsal* boyutları vardır. Gazali, gerek *İhyā* isimli eserinde, gerekse başka eserlerinde Kur’ân’ı anlamanın ve yorumlamanın, özellikle de “mecazi tefsir”in olmazsa olmaz şartlarına, ölçütlerine değinirken bu boyutları bütün derinlikleriyle dile getirmektedir.

Kur’ân bir tanedir, ama manası bir tane değildir. Bundan dolayıdır ki, hiçbir tefsir veya te’vil Kur’ân’ın manasını tüketme iddiasında bulunamaz. Hiçbir müfessir “İşte Kur’ân’ın manası budur ” demez, diyemez. O, ciltler dolusu tefsir yazabilir, ama nihayetinde “doğruyu ancak en iyi Allah bilir” der. Bu ifade, sadece mü’minin tevazu’unu dile getirmez, aynı zamanda okuyucuya bir” *epistemolojik edebi* ” hatırlatır.

Kur’ân bu özellikleri haiz bir kaynak olduğu içindir ki, elimizde bugün çeşit çeşit tefsirler vardır. Kimi ağırlıklı olarak *rivayete*, kimi *dirayete*, bir kısmı tasavvufi *ruh derinliğine*, *iş’ari* usule dayanır. Bunların hepsi, Gazali’nin “lafız tek ama mana muhtelifdir”, sözünü hatırlatır bize.

* Prof. Dr., Devlet Eski Bakanı, Bilkent Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Pek tabii bu arada temelsiz “re’y”e dayanan, ayetleri gererek, tabir yerindeyse yontarak içlerine zorla mana yerleştirmeye çalışan te’villerin de var olduğunu hatırlamamız gerekiyor. Yine Gazali’nin “*Fedaihu’l-Batıniyye*’sine bir göz atmak, te’vil adı altında nice dil, akıl ve siyaset oyunlarının nerelere kadar gittiğini görmek için yeterlidir.

Keyfi yorumlama çabalarını bir tarafa bırakırsak, İslam’da *tefsirin çokluğu** bir rölativizmi, bir keyfiliği akla getirmemelidir. Hermenotiğin günümüzde özellikle Batıda, çok yaygın olması, sadece ilmi disiplinler-arası çalışmalarda elde edilen “mana zenginliğini farklı boyutlarıyla yakalama gayreti”nden ileri gelmiyor. Mânâ sahasında ortaya çıkan ciddi tereddütlerden hatta tabir yerindeyse, şaşkınlıklardan da ileri geliyor. Bu son noktayla ilgili olarak Stanley Rozen’in *Hermeneutics as Politics* (Oxford U.P. 1987,s. 161) adlı önemli eserinden bir iktibası dikkatinize sunmak istiyorum:” Hermenotik denen faaliyetin başlangıçtaki amacı; *Tanrı’nın kelamını* açıklamaktı. Bu amaç gitgide **beşeri kelamı açıklama** sürecini bir düzene sokma gayretini de içine alacak şekilde genişledi. On dokuzuncu yüzyılda, önce Hegel daha sonra çok daha etkin bir biçimde Nietzsche’den öğrendik ki, “Tanrı öldü”, Yirminci yüzyılda ise, Kojé ve Foucoult gibi öğrencileri, bize insanın da öldüğünü haber verdiler... Hermenotiğin alanı genişledikçe hermenotik mananın iki (asli) kaynağı olan Tanrı ve İnsan, yanlarına kozmozun yahut dünyayı da alarak ve bizi kendi gevezeliğimizle baş başa bırakarak gözden kayboldular. [Ve biz o gevezeliğe] şu adları verme yolunu seçtik: “Dil Felsefesi, Linguistik Felsefe yahut bunların eş anlamları”. Eğer hiçbir şey gerçek değilse, gerçek de hiçbir şeydir: bir metnin yazıya dökülmüş satırlarıyla, satırlar arasında kalan boş yerler arasında da hiçbir fark yoktur.”

Değerli katılımcılar,

Mademki, bu toplantımızı Ankara’da, yani bu toprakların başkentinde düzenliyoruz, “Kur’ân’ı Yeniden Düşünmek” zaviyesinden biraz da bizden, özellikle yakın ve “etkin tarihimiz”den bahsederek konuşmamı tamamlamak istiyorum.

Denilebilir ki, Osmanlı’nın son yüzyılı, ağırlıklı olarak da son 60 yılı Kur’âni hermenotiğin en yoğun olduğu bir dönem olmuştur. Malum, İmparatorluk pek çok alanda vakit kaybetmeden değişmek, yeniden inşa edilmek zorundaydı. Her şeyden önce toplumun üzerine kâbus gibi çökmüş olan ataletin, meskenetin, çökmüşlüğü atılması, dinamik bir gönül ve zihin hamlesinin gerçekleştirilmesi, içtimai ve siyasi hayatın yeniden yapılandırılması gerekiyordu. Batı dünyası özellikle bilim, teknoloji, sanayi alanlarında başını almış gidiyordu. Şeyhi’nin *Harname*’sinin diliyle söyleyecek olursak, “onların (yani Avrupalıların) başında taç, bizde ise fakr-u ihtiyaç” vardı. Yahut ünlü mütefekkir-şairimiz Ziya Paşa’nın diliyle söylersek, “Diyar-i küfr’de beldeler, kâşaneler, mülk-ü İslam’da ise bütün viraneler vardı.” O günlerde olup bitenlere bir göz atacak olursak içinde bulunulan “**Hâl**” ’in (Durum’un) “mahcub edici, şok edici, ürkütücü, utandırıcı” gibi varoluşsal boyutu ağır basan kelimelerle ifade edildiğini görürüz. Afgani’ye atfedilen bir ifadeyle söyleyecek olursak, “İslam müslümanlardan utanmakta” idi.

Bu “Hâl”den kurtulmak için çaba ortaya konulması ve bu çabanın mecburiyet ve meşruiyetinin Kur’ân’ın, Peygamberi tatbikatın ve seçilmiş tarihi muvaffakiyetlerin ışığında “temize geçilmesi” icap ediyordu. Sözkonusu dönemde “faaliyetçi İslami bir teoloji”nin anahtar ayetlerinin ne kadar sık kullanıldığını biliyorsunuz. Bu ayetler “faal bir ulûhiyet” anlayışına, faal

* Ben mealleri de “Yorum” sınıfına dâhil ediyorum (Yorum Arapça yapılmış olsa bile). Bence ünlü Şarkiyatçı A. J. Arbery’nin kendi İngilizce mealine “The Qur’an Interpreted” demesi çok yerinde bir tutum.

bir ferdi, içtimai, özellikle de siyasi hayatın gerekliliğine işaret ediyordu. Onlardan sadece bir kaçını hatırlamamızda yarar var:

Dinamik ulûhiyet anlayışı konusunda Rahman Süresinin 29. Ayeti anahtar rolü oynamıştır. “O, Allah, her gün (an) ayrı bir iştedir (faaliyettedir)”. Bu ayetten ilham alan Mehmet Akif:

“Masiva bir şey midir, boş durmuyor Hâlık bile,
Bak tecelli eyliyor, bin şe’n günâgün ile”

Yine bu benzeri ayetlerin yorumundan mülhem şöyle diyor:

“Älemde ziyâ kalmazsa halk etmelisin halk!
Ey elleri böğründe yatan şaşkın kalk!”

Birey, hem kendi hak ve hukukunun, hem de vazifesinin ve sorumluluğunun idraki içinde bulunmak durumundadır: Kur’ân-ı Kerim şöyle buyuruyor:

“Şüphesiz biz o Kitabı insanlar için *hakk* olarak indirdik. Kim doğru yolu seçerse kendi lehinedir ve kim dalalet düşerse kendi aleyhine düşmüş olur. Sen (Ey Peygamber) onların üzerine vekil değilsin” (Zümer Suresi/41) Birey, ilahi huzurda hesabını *tek başına* verecektir.

Benzeri bir durum, toplum için de söz konusudur. Ra’d Suresinin 11. Ayeti bize şu “*sünnetullah*”ı hatırlatıyor: “Bir topluluk kendi kendini [kendi maddi ve manevi durumunu] değiştirmedikçe Allah onu değiştirmez”.

Dikkat çekici olan husus, bu ayetin, klasik döneme ait pek çok tefsirde “bir topluluk kendi eliyle (kendi yapıp-etmeleri neticesinde) bozulmadıkça”, “kötüye gitmedikçe” vs. şeklinde tercüme edilmesine rağmen, modern dönemlerde “kendisini (iyilik, terakki, vs.) istikametinde değiştirmedikçe, dönüştürmedikçe Allah onu dönüştürmez” şeklinde tefsir edilmiş olmasıdır. Gerek bireysel gerek toplumsal düzeyde İslam Dünyasını ve pek tabii Avrupa’da olup bitenleri yakından takip eden Osmanlı’nın perişan, öfke yaratan, mahçup eden “Hâl”ine daha önce işaret etmiştim. Hassas pek çok Osmanlı aydını bu “Hâl”i *zillet* (kötü duruma düşmek) sayıyordu. Mü’minin bunu kabul etmesi, ona rıza göstermesi elbette mümkün olamazdı. Biraz önce de işaret ettiğim gibi, onun Kur’ân’ın gözündeki sıfatı, “izzet”tir yani “yüceliktir”, “ululuktur”. Ne diyor ayet: “İzzet (Yücelik) Allah’a, onun Resulün’e ve *inananlara* aittir” (Munafikün Suresi/ 41)

Benzer bir hermenotik yaklaşımı, siyaset meselesi söz konusu olduğunda da, belki daha da yoğun biçimde, görmekteyiz. Çünkü yapılması kaçınılmaz olan reformların büyük bir kısmı bu alanla ilgili idi. Sultanın gücünün, yetkisinin yeniden değerlendirilmesine ve daha fazla sınırlandırılmasına (zaten Şeriat belli ölçüde bunu yapıyordu), siyasi gidişin meşrutî yönetime (hatta sonraki evrelerde Cumhuriyet rejimine, demokrasiye doğru kesintisiz ilerlemesine, hukuki -siyasi eşitliğin yerleşmesine, dolayısıyla *ortak vatandaşlık anlayışının* ve ünlü “millet sistemi”nin yeniden gözden geçirilmesine, zülmeden yöneticilere karşı *sivil itaatsizliğin* hangi şartlarda meşru olup olmadığına) ve daha onlarca ilgili konuya Kur’ân’ın öğretileri, Peygamberin uygulamaları ve tarihi mirasın zenginliği ışığında yeniden bakılması gerekiyordu. İşte dönemin Osmanlı uleması, aydını, siyasetçisi ve üst düzey bürokrati, böyle bir ihtiyacın gereği olarak, Kur’ân hermenotiği alanında geniş ve **sorun çözücü** bir faaliyete koyuldu.

Bu bağlamda ahlaki ve siyasi bir ilke olarak “meşveret”in -yahut “şura”nın- büyük bir ciddiyetle ele alındığını biliyoruz. Allah, Peygamberine “onlarla (mü’minlerle) meşveret et.” (Âl-i İmran Suresi/ 159) ve “Onların (müminlerin) işleri meşveretle (şura ile) yürür” diye buyuruyor. Şura konusunda -malum, meşrutîyet döneminde parlamento bir şura müessesesi olarak görülmüştür- yazılan çizilenlerin büyük bir yekün tuttuğunu biliyoruz.

Yine benzer bir yaklaşımı “Allah’a (ve O’nun) Elçisine ve aranızdan çıkan ulu’l-emre itaat edin” ayetiyle ilgili olarak da görmekteyiz. Yine aynı şey özellikle *Genç Türkler* ihtilalinden sonra (yani II. Meşrutiyet döneminde) o günün -belki de yakın dönem Türk tarihinin en büyük ictimai hayat projesi diyebileceğimiz- “milletleşme, İslamlaşma ve muasırlaşma” siyasetinin Kur’āni hermenotik çerçevesinde nasıl ele alındığı ve ne türden zengin, verimli müzakerelere zemin hazırladığını biliyoruz.

Şüphesiz, böyle bir hermenotik yaklaşımın eleştirilecek yanları bulunmaktadır. Yorum yapanların bir kısmı ciddi bir medrese eğitiminden geçmemiş olabilirler. Bazı ayetlerin yorumu Kur’ānın bütünlüğü-çözüm bekleyen mes’elelerin aciliyetinden dolayı- yeterli ölçüde dikkate alınmamış olabilir. Buna rağmen, ben yine de söz konusu çabanın başarılı olduğuna inanmaktayım. O, sadece meşrutiyet fikrinin ve tatbikatının yerleşmesinde değil, daha sonraki yılların getirdiği problemlerin, mesela egemenlik konusunun, cumhuriyet rejimine, daha sonra çok-partili demokratik sisteme geçişin gerekli kıldığı müzakerelerde ve atılması kaçınılmaz olan adımlarda belirleyici rol oynamıştır. Pek çok Batılı müellif, modern Türkiye’nin İslam dünyasında müstesna (*exceptional*) bir konuma sahip olduğunu öne sürmektedir. Kanaatimce bu haklı görüşün arkasında Osmanlı münevverlerinin özetlemeye çalıştığım gayreti vardır.

Dikkat ve sabrınızdan dolayı hepinize teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.